

Дмитро АНДРЕУС

*аспірант Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

ВИТОКИ КОНЦЕПЦІЙ НАЦІОНАЛЬНОГО ЛІДЕРА В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

Період першої половини ХХст. увійшов в історію української політичної думки як один з найяскравіших щодо втілення ідей національного лідерства. Згідно з такою оцінкою автор підходить і до визначення наукової новизни даної розробки. Річ у тім, що специфіка поглядів того часу по відношенню до національного, знайшла своє відображення у “системах”,

побудованих задля дієвого вирішення нагальних проблем, що постали перед усім українським суспільством. Цю добу представлено багатьма такими "системами", тобто концепціями основоположних теоретиків української національної ідеї. Об'єктивною необхідністю, яка зумовила появу концепцій, виступило саме прогресивне українство, що знаходилося у стані пошуку дієвої сили, котра б мала об'єднати суспільство навколо національної ідеї. Виявлення коренів становлення концепцій необхідно для розуміння проблеми національного лідера, яка мала місце як в українській політичній думці першої половини ХХст, так, зрозуміло, й в усьому тогочасному українському соціумі. Не втратило своєї актуальності це питання й у наш час. Адже тут йдеться не тільки про історію політичної думки, тут, передусім, засади для побудови сучасної теорії політики, яка враховуватиме досвід (теоретичний та практичний) минулих поколінь. Таким чином, період першої половини ХХст. виступає тією базою, де існують й самі спроби певних дослідників побудувати власні концепції, й практичні політичні дії в яких реалізують себе лідери, метою та результатом чого мала виступити українська державність.

Щоб зорієнтуватись у процесі становлення концепцій національного лідера в українській політичній думці першої половини ХХст., необхідно з'ясувати декілька питань.

Першим постає питання поняття лідерства й, насамперед, політичного лідерства. "Лідер" походить від англійського "leader", що значить ведучий керуючий іншими людьми. Зміст цього слова достатньо вірно відображає призначення людини – лідера, його місце та роль у суспільстві, процеси, до яких він має відношення, його функції. Треба зазначити, що для лідера характерна здатність впливати на інших людей у напрямі організації їх спільної діяльності для досягнення певної мети. Лідери очолюють, ведуть за собою різноманітні людські спільності – від невеликих груп людей до співтовариств державного рівня.

Саме поняття дуже широке, містке включає багато характеристик. Про лідера говорять як про людину, котра керує іншими людьми, що добровільно прямують за ним. Таке співтовариство визнає за лідером право керувати. Лідер той,

хто вирішує за інших, визначає програму дій групи. Будь-яка спільна діяльність потребує організації у розробці найбільш раціональних та прийнятних шляхів досягнення мети. Ці функції виконують люди, у котрих вірять, котрі користуються авторитетом, люди високоактивні та енергійні. Треба зазначити, що у лідерах потребують усі різновиди спільної діяльності людей, групи, організації, рухи. Ми можемо казати про лідерів у політиці, релігії, у партіях, профспілках, родині, студентській групі та в іншому.

Між поняттями “лідер” та “лідерство” прослідковується тісний зв’язок. “Лідерство” відноситься до широких комплексних понять. З одного боку, воно передбачає генерування лідером нових ідей, активний й діяльнісний вплив на людей, керування ними; з іншого боку, воно базується на вірі у лідера, підпорядкуванні йому, на згоді людей прямувати за ним, брати участь у виконанні поставлених ним завдань. Отже, під поняттям “лідерство” розуміють складний механізм взаємодії лідерів та тих, хто йде за ними. Головними складовими цього поняття є: по-перше, здатність лідера точно оцінювати ситуацію, віднайти правильне рішення поставлених завдань, впливати на розум та енергію людини з метою мобілізації їх на виконання якого-небудь рішення. По-друге, лідерство, як особливий механізм взаємодії лідера та членів тієї чи іншої спільності, передбачає, що останні приймають та активно підтримують його рішення та дії, свідомо й добровільно підкоряються йому.

Тобто політичний лідер – це не просто людина, котра керує політичними процесами, здійснює функції по управлінню суспільством, політичною організацією чи рухом. Політичний лідер – це той, хто у змозі змінювати хід подій та спрямованість політичних процесів. Тому очевидно, що не кожен прем’єр-міністр, монарх, керівник політичної партії, а тим більш парламентарій стає політичним лідером. Політичні лідери активізують політичні процеси у суспільстві. Вони висувають програми, що визначають хід історичного розвитку суспільства. Реальна політика ніколи не твориться без участі політичних лідерів, виступаючих головними дійовими особами у політичних процесах, їх основними стимуляторами.

Було зауважено лише на головних моментах при з’ясуванні

поняття “політичне лідерство”, які необхідні нам для розуміння проблеми національного лідера. Адже історія вивчення політичного лідерства являє собою приклад надзвичайного різноманіття підходів, наявності концепцій та парадигм й вражає відсутністю загальноприйнятої базової теорії.

Наступним необхідним для розгляду постає питання появи національного лідера. Зрозуміло, що національний лідер можливий лише за умови існування нації як такої, що його присутність природно необхідна для втілення ідеї цієї нації (національної ідеї), що саме він і тільки він спроможен повести націю за собою з її власної згоди, бо такий лідер є втіленням самої нації і вона надає саме йому можливість довести її до самореалізації у практичному плані (наприклад, утвердження власної державності, збереження її суверенітету та ін.). Але питання нації досить складне і неоднозначне. О.І.Бочковський у своїй роботі “Вступ до націології” вказує нам на те, що питання про націю дуже актуальне, хоча не все ще достатньо досліджене. “Існує безліч найрізноманітніших дефініцій нації, але досі немає жодної, що була б загальновизнаною. Цьому не слід дивуватись. Нація – надто складне суспільне явище. Процес її творення надзвичайно плинний. Майже ніде він не досяг закінчених і викристалізованих форм”[1]. Зауважуючи на тому, що нація, без сумніву, належить до найскладніших витворів людського співжиття, природу та істоту якої науково дуже тяжко збагнути або з’ясувати, Бочковський наголошує на великому динамізмі цього явища. “Націю символічно можна порівняти з річкою, береги якої викликають ілюзію тривкості форми, але яка вічно пливе, все міняючи своє русло”[2]. Далі у цього автора бачимо, що кожний поневолений нарід у процесі своєї національної боротьби скоріше чи пізніше мусить мати не тільки своїх ідеологів нації, але й теоретиків, що більше чи менше науково обґрунтовують засади та загальну програму його визвольних замахів. Зрозуміло, що багато в них різного і своєрідного в залежності від індивідуальності кожного окремого народу, але також чимало й спільного (наприклад, автор вказує на всесвітній характер новочасного національного ренесансу). Психологічно не мусить дивувати обставина, каже Бочковський, що піонери націології переважно виходили з рядів поневолених народів і

що наука державних націй менше цікавилася націологією й мало сприяла її творенню. Природнім продовженням цієї думки є приділення уваги відноси́нам держава - нація. Так, у зв'язку з національними визвольними змаганнями немину́че мусив виринути конфлікт між державою і нацією, особливо ж там, де кілька народів було скупчено під чужим політичним пануванням, і де державний централізм вороже ставився навіть до культурних змагань недержавних народів, проголосивши непримириму боротьбу їхнім національним змаганням та програмово ставши на шлях примусового внародовлення їх. Виникнення нації, як політичного чинника на канві історії Європи, поява цієї драматичної постаті, що досі була здебільшого пасивним статистом, говорить Бочковський, мусила викликати до себе зацікавлення з боку політичної ідеології та теорії. Природно теж, продовжує він, що перші ідеології нації мусили вийти з табору поневолених народів, як передовсім заінтересованих у теоретичному обґрунтуванні та виправданні своїх національно-визвольних змагань.

Наведене вище дає змогу казати про національного лідера – як про ведучого нації, виводячого її з скрутного становища, який з'являється у переломні моменти з метою згуртування “народу” навколо ідеї задля реалізації останньої. Цьому може як сприяти, так і заважати обраний час, а також його тривалість. Врахування реалій є не менш важливою умовою втілення національної ідеї: “правильно” заплановані, реалізовані, а таким чином й вдалі(невдалі) спроби, приховують в собі величезні перспективи або невдачі. А головне - взаєморозуміння між таким лідером і тими хто робить його таким, й саме головне - віра один в одного. Хоча, зрозуміло, є багато інших чинників які впливають на цей процес й на розвиток самих подій. Національний лідер ширше ніж просто політичний лідер: можна сказати, що це легітимний лідер у повному розумінні цього слова, адже він є втілення цієї нації й, одночасно, творіння нації в його руках. Тут вбачаємо як певне підґрунття, на якому може виникнути національний лідер, так й певні ознаки лідерства. Таким чином, зацікавлення національним виникає в добу самовизначення, яка творить національних лідерів й, одночасно, за участю яких твориться національне відродження. Іншими

словами, які самі виступають творцями цієї доби у певному сенсі, що й дає нам право називати їх ведучими, тобто національними лідерами.

Виникнення проблеми (питання) національного лідерства в Україні має своє підґрунття й свої особливості. Серед істориків національних рухів модерної доби побутує думка, що у Західній Європі модерний націоналізм був справою державних політиків, тоді як у Центральній та Східній Європі саме поети, філологи та історики створювали національності. Це твердження вдало відображає особливість національних “недержавних народів”, які становили абсолютну більшість у Центральній і Східній Європі. Втративши свою національну незалежність і стару еліту такі народи були позбавлені доступу до політичних важелів влади і відбудувались “знизу”, завдяки цілеспрямованим зусиллям національно свідомої інтелігенції. Чеські, словацькі, українські та інші будителі вважали, що їхні нації не вмерли, а лише приспані історією. Отже, завдання еліти зводиться до того, що їх треба “розбудити” і “відродити”. З іншого боку, національна еліта державних народів висміювала такі спроби як непридатні і безперспективні. Однак, при цьому така еліта забувала, що її історія, культура і мова теж були “видуманими”. Слідуючи цій думці, нації відрізняються не за тим чия історія, мова і культура “натуральні”, а чий - “видумані”. Члени кожної великої суспільної спільноти не можуть знати один одного в лице, як, скажімо, жителі одного села. Свою спільність вони можуть лише уявити. Те, що відрізняє націю від інших “уявних” спільнот є спосіб в який вона може бути уявлена: як велика суспільна група, що базується на спільній літературній мові, уяві про спільну культуру, традиції, територію й історію. Саме таке пояснення нації знаходимо серед істориків національних рухів модерної доби. Формування усіх цих національних характеристик стало безпосереднім завданням для декількох поколінь політичних і культурних діячів.

Таке підґрунття та можливості мали б бути використані в Україні. Період першої половини ХХст. дуже насичений багатьма подіями та самими концепціями діячів, що так чи інакше брали участь у цих подіях. Нема необхідності описувати ці відомі події, хоча неоднозначність у їх трактуванні самих

“авторів концепцій” вражає.

Зрозуміло, що Україна шукала моменту самоствердження, а самим слухним виявився період 1917 - 1921рр., стосовно якого часто вживається термін “національна революція” чи “українська революція 1917 - 1921рр.” Цікаву точку зору з цього приводу наводить історик К.Ю.Галушко у передмові до київського щоденника Дмитра Донцова (записи 1918-1919рр.) [3]. Він пише, що в цій ситуації процес національного відродження відбувається у формі повернення чи навернення до етнічно-національних стереотипів раніше “загублених” соціальних верств. Автор вказує, що відбулося це в результаті поширення націоналістичної (у широкому розумінні) ідеології. Зміна ситуації в Європі дозволяла тим націям, які зберегли або відновили в межах імперій цілісність своєї соціальної структури, утворити доволі міцну державність. В українців Російської імперії було більше абстрактних національних ресурсів і потенцій (населення, територія та ін.), ніж у підавстрійських галичан, продовжує дослідник, але набагато менше свободи дій і можливостей для поширення національно-орієнтованої ідеології. Відповідно, каже Галушко, на момент кризи і розвалу імперії, що надавало шанс незалежності, ця ідеологія не встигла в належній мірі опанувати ті прошарки суспільства, які були більш консервативні, ніж інтелігенція, більш здатні до реального державного будівництва. Відповідно, продовжує він, ці верстви за Гетьманату напіврефлекторно відновлювали лад і функціонування державних інститутів, але зміст (сенси) цього процесу (яку, чию державність вони розбудовували) для них часто губився. Хтось будував Українську Державу як незалежну Україну, хтось – як компромісний крок до єдино-неподільної. Говорячи простіше, і УНР, і Українська держава, як вказує нам автор, є породженнями нашого “національного” в найширшому сенсі – духу, політичної культури, соціуму, ментальності. І якими б не були їх “концепції”, наголошує дослідник, вони приклалися до одного й того ж народу, і відбувалося це в однаково ворожому оточенні. Завершуючи цю думку Галушко говорить: “І мало хто з тогочасних політиків міг би впевнено стверджувати, що саме він рухає події, а не вони ведуть його у невідомому напрямку”[4].

Питання про те, що саме не вистачило тогочасним діячам, які у майбутньому стали теоретиками (ідеологами) щодо національних питань, залишається й досі актуальним. Можливо, вони просто перестають встигати за подіями, які відбуваються навколо них. Щоб відчутти ситуацію, яка склалась в Україні того періоду, буде доречним навести декілька нотаок зроблених Дмитром Донцовим. Так у своєму щоденнику він робить запис від 21 грудня 1918 року: "Останню ніч, перед вступом війська Директорії до Києва, ночував я в одного українця, професора з колегії Галагана. Спав в одній кімнаті з якимсь, як пізніше виявилось, добровольцем. Яховався перед тим режимом, який був ще нині, він - перед тим, що мав прийти завтра." [5] У цьому щоденнику знаходимо постійне підтвердження кризи і занепаду в яких опинилась українська влада. Сам Донцов до ситуації застосовує емоційні епітети: "безлад", "прострація", "вакханалія", "божевілля". Від 23 грудня 1918 року читаємо: "В колах Директорії - безлад і прострація. Винниченко грозить відходом. Експанзивний Швець хоче або застрілитися, або когось застрілити. Невідомо чи в стані Петлюра опиратися Винниченкові. Дідушок оповідав, що в Директорії якась божевілля. Кляне її. На міністрів призначено хлопчаків, або туманів. Міністр закордонних справ, Чехізський, не знає ні одної чужої мови, поза Україною ніде не бував." [6]

Знаходячись у постійному пошуку, спробах віднайти перспективи, маючи обмаль часу - з'являється невпевненість, невизначеність, що притаманна й загальним настроям. А таким чином прослідковуємо неможливість "ведення" за собою. Тобто мова вже не йде про національного лідера. Адже якості, які притаманні їм ("лідерам") на початку діяльності з реалізації політичних прагнень, згодом втрачають свій вплив навіть на певне коло наближених осіб. Реалії ж вимагають справжнього національного лідера.

Власне становище цих діячів, яке було відбитком настроїв усього свідомого українства, невирішенність поставлених задач, а, можливо, й гірке відчуття неспроможності змінити події задля реалізації поставленої мети - приводить у майбутньому до систематизації своїх прагнень з подальшим обґрунтуванням та теоретичним викладенням. Відомо, що слово "концепція" з лат.

- означає сприйняття, система поглядів на ті чи інші явища, спосіб розгляду яких-небудь явищ, розуміння чого-небудь, або, навіть, загальний задум (художника, поета, вченого й т.ін.). Такі теоретичні викладення й обґрунтування своїх позицій діячами першої половини ХХст. впевнено можемо називати концепціями, бо систематизування в них відбулось в наслідок дій та задля дії. Отже, щоб таке "сприйняття" з'явилося потрібно багато чого: починаючи з самих явищ й закінчуючи, мабуть, тим, що погляди на них мають формуватися протягом тривалого часу, й мають якесь підґрунття започатковане набагато раніш.

Тому не дивно, що, як правило, самі концепції національної ідеї (як у широкому, так і вузькому сенсі цього слова) з'явилися дещо пізніше. Мабуть відбулося це на теренах попереднього досвіду, який було отримано 1917 - 1921рр. Мабуть саме він став поштовхом до їх появи. Про це свідчать дати написання цих фундаментальних праць (Д.Донцов "Націоналізм"(1926), О.І.Бочковський "Вступ до націології"(1934), М.Сціборський "Націократія"(1935) та ін.), про це свідчать щоденники та нотатки цих діячів (П.Скоропадський "Спогади", Д.Донцов "Рік 1918, Київ"), про це свідчить певні зміни у поглядах після подій цих років (наприклад, Донцов "хлібороб" 1918 року згодом стає ідеологом українського інтегрального націоналізму, віддавши реалізацію своїх ідей у руки Є.Конювальця та С.Бандери), та закріплення або усталення поглядів після того. Свідченням такого закріплення і є написання концепцій, в яких борці національної ідеї намагаються виступити тими самими будителями, що мають створити умови для відродження української національної ідеї.

Усі вище наведені питання є актуальними й, зрозуміло, потребують подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бочковський О.І. "Вступ до націології", Центр громадянської просвіти "Київське братство" - К.: Генеза, 1998, с.47.
2. Там само, с.11.
3. Галушко К.Ю. "1918 рік Дмитра Донцова"// Донцов Д. "Рік

1918, Київ”, Вид. “Темпора”, К., 2002, с.5-31.

4. Там само, с.9.

5. Донцов Д. “Рік 1918, Київ”, Вид. “Темпора”, К., 2002, с.120.

6. Там само, с.124.